

Vallási gyilkosság, mint transzcendens energiahordozó — a szakrális áldozat régészeti aspektusainak nyomában

Roboz Erika

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar – Piliscsaba–Budapest

PORTER, Anne – SCHWARZ, Glenn M. (szerk.), *Sacred Killing: The Archaeology of Sacrifice in the Ancient Near East*. Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns, 2012. 328 oldal. (ISBN 978-1-57506-236-5)¹

Mi az áldozat? Különleges ajándék a túlvilági istenek számára, világi erődemonstráció vagy vallási köntösbe bujtatott módszer, mely az uralkodói hatalom legitimizációját hivatott elősegíteni? Mitől válik egy vallási célzattal elkövetett gyilkosság szakrális áldozattá, s hogyan azonosíthatja ennek nyomait a régészeti kutatás?

A tavalyi évben megjelent, tizenkét tanulmányt tartalmazó tematikus kötet az esettanulmányok keretében bemutatott példák széles spektrumán keresztül igyekszik választ találni ezekre a kérdésekre. Egyúttal ismerteti a szakrális ember- és állatáldozat különböző régészeti kontextusokban történő megjelenésének és azonosításának lehetőségeit az ókori közel-keleti kultúrákban, a neolitikumtól a bronz- és a vaskoron át egészen a hellénisztikus korig haladva, az új kutatási eredmények mellett a vizsgálódás során felmerülő további problémákat és kérdéseket is felvetve.

A megjelölt területi és korszakhatárokat lefedő régészeti tanulmányokat két, részletes kultúranropológiai és etnográfiai dokumentációt tartalmazó írás foglalja keretbe, melyek az ősi Kína, illetve a mai India területére kalauzolják az olvasót. Így tehát — a bemutatott kultúrtörténeti minták révén — egy rövid kitekintés erejéig a Távols-Kelet világába is bepillantást nyerhetünk.

Glenn M. Schwarz összegző áttekintést nyújtó bevezető tanulmánya a szakrális ember- és állatáldozat felajánlásának lehetséges okaival és magyarázatával foglalkozik, majd az egyes főbb típusokat (például a Transzcendens számára történő felajánlásokat, hozzátartozókkal és/vagy udvartartással kísért csoportos áldozatokat, illetve ún. áldozat-konstrukciókat) mutatja be, részletes példákon keresztül ismertetve ezek jellegzetes régészeti kontextusát. Kie-

¹ A szerző szeretne köszönetet mondani a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történettudományi Doktori Iskola Ókori Eszmetörténeti Műhelyének, és a TÁMOP (4.2.2/B-10/1-2010-0014) Ösztöndíjnak, mely segítséget nyújtott a jelen munka megírásában.

melt hangsúlyt fektet a sírmellékletekre, illetve az áldozati elemek elhelyezkedése által hordozott többletinformációk figyelembevételére. Lényegesnek tartja a vallási célból bemutatott halotti áldozat fogalmának elkülönítését a szimpla, ún. világi gyilkosságtól, és régészetiileg dokumentálható különbségeik felvázolása mellett az értelmezésbeli eltérések lehetséges buktatóira is rávilágít.

A kötet második tanulmányának keretében a szerző, Anne Porter saját tapasztalatait osztja meg, mivel Dél-Indiában szemtanúként maga is részt vett egy vallási rituálé részét képező kecskeáldozat bemutatásán. Emellett egy, a rítust celebráló papnővel készült rövid interjúrészletet is közöl, s így izgalmas betekintést nyújt a szakrális áldozat lélektanába. Számos érdekes kérdést vet fel, melyek megvilágítják az áldozati szertartás, az áldozatot bemutató személy és az áldozat kapcsolatrendszerét, valamint az áldozati rituálék különböző kultúrákban megtalálható jelentős szerepének vallástörténeti jelentőségét.

A következő három fejezetet csoportosító tematikus egységben a neolitikus kori szakrális ember- és állatáldozatok régészeti dokumentációjával kapcsolatos esettanulmányok követik egymást, a területi vizsgálódás középpontjában a korszak jelentős neolitikus települései (Çatalhöyük és a késő neolitikus Domuztepe) állnak. Sharon Moses a Çatalhöyükben található házak alapzataiba temetett gyermekáldozatok — a mai olvasó számára igen érzékeny témának tűnő — kérdéskörével foglalkozik. A Szerző a régészeti kontextus által kirajzolt irányvonalakból kiindulva, etnoarcheológiai és történeti adatok segítségével igyekszik alátámasztani, hogy a talpaczatokba helyezett gyermekáldozatok a szakrális mellett jelentékeny szociális jelentőséggel is bírtak. A felajánlások az egyes új életközösségek (például háztartások) alapításánál létrejövő családi szövetségek megerősítését szolgálhatták — lényegében a rokonságon, illetve vérségi kötelékeken alapuló törzsi közösségek — szociális különbségek alapján — strukturált társadalmi szerveződéssé történő átalakulását indukálták és legitimálták.

Nerissa Russell tanulmánya a jelenleg is folyó ásatások eredményei alapján újabb adalékokkal járul hozzá a kultuszkép árnyalásához, ismertetve a Çatalhöyük régészeti anyagában nyomon követhető jellegzetes vadász- és bikaáldozatok rekonstruálásának kiegészítéseit, az áldozat bemutatásának lakomázással egybekötött régészeti bizonyítékait, valamint a közös, kultikus étkezés nyomainak azonosítási nehézségeit. Megfigyelései alapján a településen kevés a nagy volumenű áldozati ceremónia kivitelezésére alkalmas szabad tér, mely az áldozatbemutató interpretációjának szempontjából további vizsgálódás szükségességét veti fel.

Az egységet lezáró írásban Elizabeth Carter, a Dél-Kelet-Anatóliában található késő neolitikus Domuztepe (Halaf-periódus, Kr. e. 6. évezred) településén végzett ásatásainak eredményei alapján a sírgödör alján talált széles sávban elhelyezkedő emberi és állati csont-réteg meglétét egy emberáldozatot és kannibalisztikus elemeket is magában foglaló közösségi esemény, lakoma lehetséges nyomainak értelmezéseként vázolja. Elméletének alátámasztásához ikonográfiai forrásokkal (például festett cseréptöredékek vizsgálatával) is hozzájárul, és kísérletet tesz a településen detektálható vallási rendszer(ek) működésének bemutatására is.

A második nagy tematikus tanulmánycsoport az emberáldozat legismertebb ókori közel-keleti példájával, a Kr. e. 3. évezredi, mezopotámiai I. Ur-i dinasztia királysírjaival kapcsolatos aktuális vizsgálati eredmények tárgyalásával kezdődik — felülírva számos, a témában eddig elfogadott álláspontot. A sírokból előkerült két személyen végzett koponya CT vizsgálat által kimutatott, ütésre utaló sérülések kétségtelenül megcáfolták azt a korábbi feltételezést, miszerint pozíciójuk elfoglalása után az áldozatok csoportos öngyilkosságot követtek volna el a sírkamrákban. Aubrey Baadsgaard, Janet Monge és Richard L. Zettler közös tanulmánya ezen felül a testek halál utáni kezelésével kapcsolatos további lehetőségekre is rávilágít. A holttestek melegítés által történő konzerválása, a résztvevők különféle funkcióját és társadalmi pozícióját tükröző lenyűgöző öltözékek, a gazdag sírmellékletek, valamint a sírkamrákban az örökkévalóság számára akkurátusan berendezett lakomajeleneteket mintázó, az áldozatok utólagos elhelyezésével történő ún. halotti tablók kialakítása: mind-mind olyan részletek, melyek a koponya CT vizsgálatok eredményeivel együtt egyre bizonyosabban írják át ennek az emberáldozatot is magában foglaló, grandiózus halotti szertartásnak az eddigiekben feltételezett forgatókönyvét.

Jill A. Weber ugyanezen korszak egy másik egyedülálló lelet-együttesének elemzésével, a csoportos állattemetkezés-konstrukció észak-szíriai Umm el-Marraban felfedezett, az emberihez egyedülálló módon kapcsolódó patásállat-temetkezésének példájával folytatja a gondolatmenetet. A zooarcheológiai vizsgálatok korabeli írásos forrásokkal alátámasztott együttes elemzésének eredménye szerint a sírokból talált patások a térségben specifikusan az uralkodói réteg számára tenyésztett (ezáltal szimbolikus tekintélyhordozó szereppel rendelkező) szamar-onager keverékkel, a (sumer) kunga-val azonosíthatóak. Az állatok életkorát és halálának okát tekintve a több hullámban és módon történő temetkezések alapján a Szerző arra következtet, hogy jelen esetben a feláldozott ember és állat feltehetően rang, illetve szakrális érték tekintetében is egymás alternatívájaként értelmezhető. Emellett a konstrukció egy lehetséges értelmezését is felveti, mely szerint ez a magas rangú személyeket helyettesítő, közel egyenértékű állatáldozat bemutatásával egybekötött nagyszabású temetkezés az uralkodói réteg hatalmának zűrzavaros időszakokban történő legitimálására is lehetőséget adhatott.

Az egységet Anne Porter írása zárja, melyben a csoportos emberáldozat értelmezéseinek és azt az erőszak más típusaitól történő régészeti megkülönböztetésének további vetületeit tárgyalja. Rámutat továbbá, hogy a csoportos, kísérettel/udvartartással kísért emberáldozati forma — a Kr. e. 3. évezredbeli Szíria-Mezopotámia tipikus példáinak tükrében — jellemző módon leginkább a hierarchikus társadalmak kialakulásának periódusában fordul elő a térségben. A korabeli írásos források kozmoszról, illetve halálról alkotott elképzeléseinek figyelembevételével együtt feltételezi, hogy az áldozati temetkezések nem csupán régészeti lenyomataik alapján készült pillanatképekként dokumentálhatóak, hanem tágabb horizontok felvázolását is lehetővé teszik — így például, a tükrözés elvét használva, az élet és halál közti átjárhatóságot elősegítő, azaz a két világot összekapcsoló rítusok eredményeiként is értelmezhetőek.

Brian Hesse, Paula Wapnish és Jonathan Greer a levantei térség kultúrtörténetét vizsgálva az állatok áldozati célból történő megölésének problematikáját járja körül, nyomatékos hangsúlyt fektetve ennek megkülönböztetésére és elhatárolására a hasonló jellegű, ám egyéb indítékoktól vezérelt „profán” aktusoktól. Az olyan társadalmakban, ahol a legtöbb magatartásforma vallási jelentőséggel bír, a kettő nehezen különíthető el — a probléma részletes tanulmányozását számos dél-levantei régészeti kontextus csonttani vizsgálatokkal alátámasztott elemzésének példáján keresztül követhetjük nyomon.

Mary M. Voigt a közép-anatóliai hellénisztikus Gordion Kr. e. 3–2. századi régészeti forrásainak szisztematikus feldolgozásával az alapzatokban talált emberi és állati csontokon erőszakos halálra utaló nyomokat mutat ki. Mindezt a Közép-Európából érkező, és a települést ebben az időszakban elfoglaló kelta ajkú galatheai bevándorlók által bevezetett szakrális hagyománnyal és gyakorlattal hozza kapcsolatba.

Beate Pongratz-Leisten az ókori Mezopotámia írott forrásainak elemzése révén alapos áttekintést nyújt a folyóközi állatáldozat különböző típusairól és ezek összefüggéseiről. Lényegesnek tartja a felajánlásként bemutatott áldozat elkülönítését az egyéb szakrális célból (például a kozmikus világregend helyreállítása érdekében) elkövetett rituális gyilkosságoktól. Kiemeli továbbá, hogy az áldozat csupán az egyik alkotóeleme az istenekkel történő kommunikáció elősegítését szolgáló komplex rítusoknak, s leggyakrabban az istenek ellátását szolgáló szakrális táplálékként értelmezhető.

Az utolsó fejezetben Roderick K. Campbell a Kr. e. 2. évezredi, shang-kori Kína régészeti bizonyítékainak vizsgálatai alapján szintén az áldozat-interpretáció szélesebb kontextusba helyezésének szükségességét hangsúlyozza. Ennek keretében lényegesnek tartja, hogy az adott áldozati gyakorlat értelmezése a helyi vallási rendszerek és viselkedésformák mellett a szociális és politikai struktúrák figyelembevételével egészüljön ki.

Az összességében rendkívül magas színvonalú, igényes, teljes egészében angol nyelvű munka szerkezeti felépítését tekintve jól tagolt és átlátható, tanulmányainak mindegyikét nagyszámú illusztráció és gazdag bibliográfia kíséri. Noha a kötet a választott témát elsősorban régészeti alapokról kiindulva közelíti meg, az ókortudomány egyéb diszciplinái iránt érdeklődők számára is érdekes és izgalmas olvasmány lehet.